

ПРАВОВА ДЕРЖАВА КРІЗЬ ПРИЗМУ СПІВВІДНОШЕННЯ ПРАВА ТА ЗАКОНУ

В історії людської думки найбільш характерними є розуміння права з точки зору його природи, в тому числі абсолютної міри справедливості, гуманності, якими повинні керуватися норми позитивного права, що створені правотворчою діяльністю держави (теорія природного права); інший підхід розглядає право з позиції розвитку суспільства, формування та становлення правових засад в історичному житті кожного народу у вигляді звичаїв, що втілюються потім у законі (історична школа права); широко поширене розуміння права з врахуванням психологічних особливостей особи, що виражені в інтуїції, почуттях, переживаннях, психічних настановах, що забезпечують пізнання державно-правових інститутів як відображення психіки індивіда (психологічна школа права) [7, с. 5].

Право, як і держава є історичним явищем, що утворене внаслідок природного розвитку суспільства. Відповідно усталеному розумінню співвідношення держави і права склався своєрідний стереотип на користь «примату держави», а глибинні процеси виникнення права пояснювалися як похідні від процесів становлення політичної системи, тобто відбувалися під впливом причин, що викликали виникнення держави [1, с. 124].

Виникнення та розвиток права відбувається під впливом економічних відносин. Держава виступає не як творець, а як охоронець права, «службовий засіб» її забезпечення, в тому числі, і примусовою силою влади. Проте, процес походження держави і права може бути виражений схемою: економіка – право – держава. Зовнішній прояв даного процесу може виглядати по-іншому: державна влада видає закони і тим самим породжує право. Але за ним, по-перше, стоїть економічна необхідність, що пов'язана з юридичним виразом (в законі) відносин, по-друге, закон, який видає державна влада, це ще не право, а лише зовнішня форма виразу права.

Існуючі у науковій літературі підходи щодо співвідношення права і закону, можна поділити на три групи: ототожнюють сутність закону і права; розглядають сутність права через призму інших явищ (економічний лад, психіка людини тощо) і вже, виходячи із сутності цих явищ, вирішують проблему співвідношення права і закону; розглядають сутність права як самостійне явище.

Існує два типи праворозуміння – позитивістський і неопозитивістський [6, с. 11].

Право в розумінні позитивістів – закони, судові рішення, акти державної влади незалежно від змісту. Позитивісти ототожнюють право і закон. Прибічники позитивізму пропонують формальне визначення права, тобто сутність явища розкривається через ознаки форми, а зміст форми не має значення для поняття права. Позитивісти заперечують право поза законом, заперечують природне право. До позитивістського типу праворозуміння відносяться легістське і соціологічне поняття права.

Неопозитивістський тип праворозуміння розрізняє право і закон, пояснюючи пріоритет права над законом, стверджуючи, що закони за своїм змістом можуть бути і неправовими. Прибічники неопозитивізму пропонують змістовний підхід до визначення права через зміст правових явищ. У неопозитивістському праворозумінні виокремлюють етичне і лібертарне поняття права.

Проблема правової держави є граничною, що стоїть на межі розгляду питань держави, з одного боку, і права, з іншого, маючи в своїй основі здійснення діяльності держави в рамках закону, його підпорядкованості праву.

До найважливіших елементів, що характеризують правову державу можна віднести наступні:

- верховенство (панування) права і зв'язок державної влади правовими приписами;
- верховенство закону, відповідно до якого саме закон володіє вищою юридичною силою в системі інших правових актів і забезпечує неприпустимість втручання держави в життя громадянського суспільства, тобто втручання, не заснованого на положеннях закону [5, с. 82].

Вислів «панування права» включає в себе як забезпечення державної влади правом, так і встановлення гарантій щодо реального виконання соціальних зобов'язань держави перед людиною. Закон у правовій державі «має панувати» не просто як акт верховного органу влади, а в силу його соціального спрямування на людину, як вищу цінність [4, с. 114]. Актуальність і важ-

лівість проблеми співвідношення права і закону обумовлена необхідністю розмежування права і закону в процесі правотворчої, правозастосовчої та правоохоронної діяльності. Адже не всі закони, створені державою, мають правовий зміст, а інколи прямо суперечать йому. Тому необхідним є вироблення чіткого критерію, відповідно до якого можна було б оцінювати закон як правовий чи не правовий. Наприклад, чи можна вважати правом право фашистської Німеччини, яким були порушені елементарні права людини? Швидше за все, це було, закріплене державою свавілля, хоча зовні правом було дотримано всіх формальних ознак. Взаємозв'язок держави з правом як умова сучасного суспільного буття має виявлятися не в підпорядкуванні права державній владі, а навпаки – в підпорядкуванні державної влади праву. Але це, відповідно, вимагає нових підходів до праворозуміння.

Влада в ліберальній державі «приходить на допомогу» своїм громадянам щодо захисту свободи, власності від посягань інших осіб, тобто вважає громадян автономними суб'єктами [6, с. 114].

Правова держава передбачає максимальне обмеження влади правом. Якщо виходити з позитивістського праворозуміння, тобто вважати, що право і закон тотожні, то поняття правової держави стає неможливим.

Для легістського праворозуміння, право – це закони. Тому будь-яка держава за визначенням – правова. Будь-який режим, заснований на довільних законах стає правовим (в тому числі і деспотичний).

Прихильники соціологічної теорії права заперечують природні права людини, можливість обмеження держави правом. Державна влада може як обмежити себе законами, так і у будь-який час відмовитися від такого обмеження. Заперечуючи поняття правової держави, соціологічне праворозуміння вводить поняття «держави законності», яка пов'язана своїми законами. Однак, будь-який закон може бути скасований у встановленому порядку.

Прихильники такого позитивістського ототожнення права і закону зводять проблему соціального розуміння і ролі права до питання про примусово-регулятивне значення норм законодавства. Праву при цьому надається вузьке техніко-інструментальне значення: воно виступає лише як офіційно-владне знаряддя і засіб соціального управління, регламентації і контролю. Проте, вибір тих чи інших норм і напрямів правового регулювання виявляється, відповідно до такого підходу, результатом вольового рішення законодавця, а співвідношення та взаємодія різних соціальних норм – волюнтаристським маніпулюванням психологією, пристосованою до тих чи інших цілей певної соціальної групи («панівного класу», партії, нації).

Завдяки законам принцип правової рівності (і разом з тим загальність рівної міри свободи) одержує державно-владне, загальнообов'язкове визнання і захист, набуває законної сили. Лише як форма виразу, об'єктивно обумовлена властивостями права, закон стає правовим. Правовий закон – це і є право (з усіма його об'єктивно необхідними властивостями), що отримав офіційну форму визнання, конкретизації і захисту – законну силу [2, с. 5].

Непозитивістський підхід до права не зв'язує настільки жорстко, як перший вид, поняття права з поняттям держави. Право при цьому розглядається як «претендент на загальний і загальнообов'язковий соціальний інститут нормативного регулювання суспільних відносин з метою розумного пристосування людського життя шляхом визначення міри свободи, прав і обов'язків і втілюється у звичаях, традиціях, прецедентах, рішеннях референдумів, канонічних, корпоративних, державних і міжнародних нормах правового ідеалу, заснованого на принципах добра, справедливості, гуманізму і збереження навколишнього природного середовища» [3].

При такому підході до права останнє не ототожнюється із законом і підзаконними актами. Закон вважається правовим лише в тому випадку, якщо він втілює ідеї добра, справедливості, гуманізму, якщо його зміст відображає правовий ідеал.

Тлумачити право як офіційний закон, тобто як веління або як обов'язкові правила, які видаються державою – не вірно, оскільки це призводить до певного висновку, що без держави немає права. Не можна ототожнювати право і закон, інакше ми повинні були б припустити, що більшість людей живе без права, деякі зовсім незнайомі з велінням законів.

Підводячи підсумок розглянутих підходів до розуміння права і відображаючи переваги кожного з них, можна запропонувати три основних відправних пункти до формування нового праворозуміння:

- право – автономна нормативна система, яка має свою власну цінність, система, побудована на засадах рівності і свободи індивідів;
- праворозуміння ґрунтується на визнанні самоцінності автономного індивіда як рівного з іншим суб'єктом права. Цей індивід наділяється свободою при вирішенні його справ і відповідно несе персональну відповідальність за наслідки своїх рішень;

– саме право, а не колектив чи корпорація, забезпечує захист індивіда з використанням різноманітних юридичних процедур та інститутів [7, с. 85].

Список літератури:

1. *Культурологія*. История мировой культуры: [учеб. пособие для вузов] / А. Н. Маркова, Л. А. Никитич, Н. С. Кривцова, и др.; [отв. ред. А. Н. Маркова]. – М.: Культура и спорт, ЮНИТИ, 1995. – 224 с.
2. *Нерсесянц В. С.* Теория права и государства / В. С. Нерсесянц. – М.: Изд-во НОРМА, 2001. – 272 с.
3. *Общая теория права и государства*: [учебник] / [под ред. В. В. Лазарева]. – М.: Юристъ, 1996. – 472 с.
4. *Основы государства и права*: [учеб. пособие]. – Ростов-на-Дону: Изд-во «Феникс», 1995. – 512 с.
5. *Тадевосян Э. В.* Социология права и ее место в системе наук о праве / Э. В. Тадевосян // Государство и право. – 1998. – № 1. – С. 46-53.
6. *Теория государства и права*: [курс лекций] / [под ред. М. Н. Марченко]. – М.: Зерцало, ТЕИС, 1996. – 476 с.
7. *Хутых М. Х.* Римское частное право / М. Х. Хутых. – [отв. ред. С. А. Чибиряев]. – М.: Былина, 1994. – 170 с.

Лебедева О. В. Правова держава через призму співвідношення права та закону

В статті розглядається правова держава крізь призму співвідношення права та закону; розкрито сутність праворозуміння; визначено види праворозуміння.

Ключові слова: право, закон, праворозуміння, правова держава.

Лебедева Е. В. Правовое государство сквозь призму соотношения права и закона

В статье рассматривается правовое государство сквозь призму соотношения права и закона; раскрыта сущность правопонимания; определены виды правопонимания.

Ключевые слова: право, закон, правопонимание, правовое государство.

Lebedeva E. The legal state through the prism of the relations of right and law

In the article considered the legal state through a prism of a parity of the right and the law; the essence the legal understanding is opened; defined the kinds of the legal understanding.

Key words: law, legal understanding, rule of law.